

Smysl litery

Jacques Lacan

O dětech vázaných do povijanů

Ó mořská města, zřím ve vás vaše občany — muže i ženy — pevně svazované silnými pouty na rukou i nohou od lidí, kteří neporozumí vašim jazykům, a svým bolestem a ztracené svobodě budete moci ulevit jen žalostnými nářky, steny a vzdechy mezi sebou, neboť ten, kdo vás poutá, vám neporozumí a vy neporozumíte jim.

(Leonardo da Vinci, *Zápisníky*)¹

Jak by se dnešní psychoanalytik ve styku s mluvou necítil namíste, když z ní jeho zkušenost bere svůj nástroj, svůj rámec, svůj materiál, ba i hluk v pozadí svých nejistot?

Název celé přednášky — *Instance litery v nevědomí aneb rozum po Freudovi* — dává na srozuměnou, že tím, co psychoanalytická zkušenost odhaluje za promluvou v nevědomí, je celá struktura jazyka. Hned na počátku tak uvádíme předpojatého ducha do pohotovosti: možná totiž bude muset kriticky zrevidovat myšlenku, že nevědomí je pouze sídlem instinktů.

Jak však onu literu, o níž zde je řeč, brát? Zcela prostě: do litery.

Literou označujeme materiální oporu, již si konkrétní hovor² vypůjčuje z jazyka.³

Tato prostá definice předpokládá, že jazyk není totožný s rozličnými tělesnými a duševními funkcemi, jež mu u mluvčího subjektu slouží.

Je tomu tak především proto, že jazyk se svou strukturou existuje dříve, než do něj jednotlivý subjekt v určitém okamžiku svého mentálního vývoje vstoupí.

Povšimněme si, že ačkoli příčinou afází jsou čistě anatomická poranění těch mozkových ústrojí, která pro dané funkce zajišťují mentální centrum, ukazuje se, že afázie své deficity vesměs dělí podél dvou úbočí významového efektu, ježž má při stvoření významu litera, jak o ní zde je řeč.⁴ Tento náznak se v následujícím projasní.

1 Codex Atlanticus fol. 145ra / 393^r.

2 V orig. *discours*, zde ovšem ve smyslu „promluva, mluva, výpověď, vypovídání“ — s akcentem takřka opačným než ve Foucaultově úzu, který se v češtině na slovo „diskurz“ váže.

3 Na podané definici je nejobtížnější určit, jak chápat adjektivum „materiální“. Srov. níže, pozn. 14 a pasáž, ke které se váže.

4 Lacan zde výslovně odkazuje na Romana Jakobsona; viz jeho stať *Dva aspekty jazyka a dva typy afatických poruch*. In *týž: Poetická funkce*, ed. Miroslav Červenka. H & H, Jinočany 1995, s. 55–74.

Jestliže se subjekt může jevit jako nevolník jazyka, pak ještě daleko spíše je nevolníkem určitého hovoru uvnitř všeobecného pohybu, do jehož rámce je jeho pozice vepsána hned po narození, byť třeba jen ve formě jeho vlastního jména.

Poukazem na to, že substancí příslušného hovoru je zkušenost společenství, se nic neřeší. Zmíněná zkušenost totiž získává svou esenciální dimenzi uvnitř oné tradice, která hovor nastoluje, a právě tato tradice zakládá elementární struktury dané kultury — daleko dříve, než se do ní zapíše drama dějin. Již tyto struktury pak vyjevují určitý řád směn, jenž — byť třeba nevědomý — je nepředstavitelný mimo pole permutací autorizovaných jazykem.

Ve výsledku tak etnografická dualita přírody a kultury ustupuje pojetí lidské situace jakožto trojčlenné — tvořené přírodou, společností a kulturou —, přičemž je docela dobře možné, že se třetí člen zredukuje na jazyk, tedy na to, co bytostně odlišuje lidskou společnost od přirozených společenství.

Prapůvodní významové i pracovní vztahy však ponecháme v jejich temnotách: zde k tomuto bodu nezaujímáme žádné stanovisko a nepřijímáme žádné východisko. S obecnou funkcí praxe v genezi dějin se vyrovnáme stručnou poznámkou a spokojíme se s upozorněním, že ani ta společnost, která prý společně s privilegovaností producentů navrátila náležitá politická práva kauzatorní hierarchii výrobních vztahů vůči ideologické nadstavbě, nezplodila žádné esperanto, v němž by vztahy k socialistické realitě byly radikálně a nevývratně postaveny mimo veškerou možnost literárního formalismu.

Hodláme zde důvěřovat výhradně předpokladům, které svou hodnotu viditelně potvrdily tím, že si jazyk ve zkušenosti úspěšně vybojoval status vědeckého objektu.

To je totiž důvodem, proč se v oné oblasti, v jejímž okolí (jak už to bývá) nová klasifikace věd signalizuje revoluci v poznání, lingvistika prezentuje ve vůdčím postavení. Výhradně komunikační potřeby nás nutí zapsat ji zde pod hlavičku „věd o člověku“⁵ — i přes konfúzi, jež se v takovém pojmenování může ukrývat.

Máme-li jasně vytyčit vznik lingvistiky jakožto disciplíny, řekneme, že spočívá — jak tomu je u každé vědy v moderním smyslu — v okamžiku ustavení algoritmu, jenž ji zakládá. Algoritmus je to následující:

$$\frac{S}{S}$$

A čte se: signifikant nad signifikátem, označující nad označovaným, přičemž ono „nad“ odpovídá přepažení⁶ oddělujícímu obě roviny⁷ algoritmu.

5 Tj. ve svazku sborníku *La Psychanalyse* s podtitulem *Psychoanalýza a vědy o člověku*, v němž stať původně vyšla.

6 Francouzské *barre* (srov. anglické *bar*) by zde bylo možno přeložit jednoduchým „čára“, Lacan ale následně zdůrazňuje silnější význam přepažení, přepážky, překážky či závory, těsně související s výrazem „bariéra“.

7 J.-A. Miller upozornil, že výraz „*étapes*“, uvedený v *Écrits*, je zde překlepem za „*étages*“ podle znění prvního vydání.

Tento zápis znaku je třeba přisoudit Ferdinandu de Saussurovi, byť se v přesně této formě neobjevuje v žádném z početných schémat uvedených v *Kurzu obecné lingvistiky*, tedy v tištěné podobě rozličných přednášek z trojice Saussurových výukových běhů z let 1906–1907, 1908–1909 a 1910–1911, jež pod uvedeným titulem z piety sloučila skupina žáků; výsledná publikace pak měla prvořadou důležitost pro rozšiřování nauky hodné toho jména, tedy nauky, kterou lze zastavit jedině jejím vlastním pohybem.

Lze proto oprávněně vyhlásit, že za formalizaci $\frac{s}{\bar{s}}$, která při vši rozličnosti škol vyznačuje moderní etapu lingvistiky, vděčíme Saussurovi.

Tematika této vědy je od té doby de facto závislá na prvořadě pozici označujícího a označovaného jakožto řádů, které jsou odlišné a od počátku oddělené bariérou⁸ odolávající významu.

Právě díky tomu bude možné přesně prozkoumat vztahy, jež jsou vlastní označujícímu, i rozsah jejich role v genezi označovaného.

Uvedené primordiální rozlišení totiž podstatně přesahuje diskuzi ohledně arbitrárnosti znaku, jak je myšlenkově rozvíjena již od antiky, a přesahuje i bezvýhodnost (pocitovanou od těchže dob) při střetu s bi-univokální korespondencí slova a věci již v samotném aktu pojmenování.⁹ Je tomu tak navzdory zdání, jež vzbuzuje úloha přisouzená ukazováčku namířenému na předmět při výuce mateřského jazyka u subjektu *infans*¹⁰ nebo při využití takzvaných ‚konkrétních‘ pedagogických metod při studiu cizích jazyků.

Nejdále lze v tomto směru zajít důkazem, že každý význam se udržuje jen vzájemnou vazbou s jiným významem — a tím se vposledku dospívá ke zjištění, že před žádnou existující řečí nestojí problém nedostatečného pokrytí tábora označovaného, neboť důsledkem její existence jakožto řeči právě je, že odpovídá na všechny potřeby.¹¹ Chceme-li přesně sledovat konstituci objektu v jazyce, můžeme jedině konstatovat, že se odehrává výlučně na pozadí pojmu — což je něco dosti jiného než jakýkoli nominativ — a že věc se při své evidentní redukci na jméno tříští do dvojitého divergentního paprsku příčiny (*cause*), kam se uchýlila ve francouzštině (*chose*), a ničeho (*rien*), jemuž postoupila svůj latinský háv (*rem*).

Avšak tyto úvahy, jakkoli reálné pro filozofa, nás odvádějí od místa, z něhož se nás jazyk táže na svou vlastní podstatu. A ve sledování této otázky ztroskotáme, neoprotíme-li se od iluze, že označující zodpovídá za funkci reprezentovat označované, lépe řečeno: že se musí označující ze své existence zodpovídat nějakým — ať jakýmkoli — značením.

I když se totiž omezíme na poslední uvedenou formuli, blud je stále týž. Jím se řídí logický pozitivismus při hledání smyslu smyslu, *meaning of meaning*, jak se v jazyce,

⁸ Viz poznámku číslo 2.

⁹ „Bi-univokální korespondenci“ se míní fakt, že označující slovo a označená věc musí mít týž pojmový obsah, neboť ten je propojuje, ale zároveň jejich pojmový obsah musí být odlišný právě proto, že se jednou jedná o slovo a jednou o věc. K oběma problémům viz Plátónův dialog *Kratylos*.

¹⁰ Tj. dětského, ale doslova nemluvícího (*in-fans*).

¹¹ Srov. Émile Benveniste a jeho stať o arbitrárnosti (*Nature du signe linguistique*, původně 1939, přetištěno v I. svazku *Problèmes de linguistique générale*).

jímž stoupenci pozitivismu hýkají, obvykle nazývá hledaný cíl.¹² Výsledně se konstatuje, že i text nanejvýš obtížený smyslem se touto analýzou rozpadá na bezvýznamné bagately, přičemž odolávají pouze matematické algoritmy, které jsou — jak se sluší — beze smyslu.

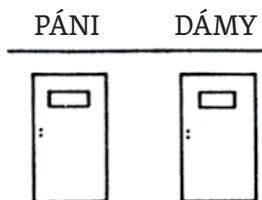
Je pravda, že kdybychom ze Saussurova algoritmu $\frac{s}{t}$ nebyli schopni získat nic víc než představu paralelismu horního a dolního termínu, vzatých vždy pouze ve své globalitě, pak by zůstal enigmatickým znakem naprostého tajemství. Tak tomu ovšem není.

Abychom pochopili jeho funkci, podám na počátku mylnou ilustraci, jíž se klasicky uvádí jeho užití. Zde je:

Je patrné, jak příznivý prostor tato ilustrace otevírá směru, který jsme výše naznačili jakožto chybný.

Nahradil jsem ji pro své posluchače jinou. Tu je možno pokládat za správnější jen v tom ohledu, že přehánění onu inkongruentní dimenzi, jíž se psychoanalytik stále zcela nevzdal — v oprávněném pocitu, že jeho konformismus má cenu, pouze když vychází z ní. Ilustrace vyhlíží následovně:

Jak je odtud patrné, aniž bychom nějak podstatně rozšířili dosah znaku zainteresovaného ve zkušenosti — totiž pouhým zdvojením nominálního vzorku juxtapozicí dvou termínů, jejichž komplementární smysl se touto juxtapozicí (jak se zdá) musí jen upevnit —, dochází k překvapení nárazem nečekaného smyslu: ve vyobrazení dvou dveří-dvojníků, které díky zástěně, jež západnímu člověku dovoluje uspokojit přirozené potřeby i mimo domov, symbolizují imperativ, jež podle všeho sdílí s naprostou většinou primitivních pospolitostí a jenž jeho veřejný život podrobuje zákonům urinální segregace.

¹² Lacan v poznámce sám odkazuje na knihu C. K. Ogdena a I. A. Richardse *The Meaning of Meaning. A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism* z roku 1923.

Cílem zde není omrácit diskuzi o pojmenování¹³ úderem pod pás, nýbrž předvést, jak označující *de facto* vchází do označovaného: totiž ve formě, jež sice není imateriální,¹⁴ klade ale otázku po svém umístění v realitě. Mžikavý pohled myopika donuceného přiblížit se ke smaltovaným destičkám, na nichž spočívá, se tak snad může oprávněně tázat, zda je právě tam třeba vidět ono označující, jehož označované v tomto případě přijme poslední pocty od dvouřadého slavnostního procesí z vrchní lodi.

Žádný zkonstruovaný příklad se ale nevyrovná výstižnosti skutečného prožitku. Nemám proto žádný důvod k rozmrzelosti kvůli tomu, že jsem si výše podaný příklad vymyslel: vyvolal totiž u osoby vskutku nanejvýš důstojné následující vzpomínku z dětství, jež se mi našťestí donesla a výtečně se sem hodí.

Vlak vjíždí do nádraží. V kupé proti sobě v rohu sedí chlapeček a holčička, bratr a sestra, skrz okno lze sledovat vzhled budov, podél nichž vlak zastavuje. „Helemese,“ říká bratr, „jsme na dámách!“ — „Imbecile,“ opáčí sestra, „nevidíš, že jsme na pánech.“

Kromě toho, že koleje v této historce *de facto* materializují přepažení saussurovského algoritmu ve formě vhodné k probuzení myšlenky, že by odpor uvnitř něj mohl být i jiný než dialektický, bychom museli — což zde je příhodný obraz — nemít oči v jamkách,¹⁵ abychom si popletli místa označujícího a označovaného a nezachytili, ze kterého paprscitého centra označující odráží své světlo v temnotě nenaplněných významů.

Od nynějška je totiž požene Rozkol, čistě animální a propadlý zapomnění přirozených mlh, vstříc nezměrné, vůči rodinám nesmiřitelné a na bohy dotírající síle ideologické války. Páni a dámy budou od té chvíle pro děti dvojicí vlastí, k nimž se jejich duše povlečou po různoběžných stezkách a na nichž pro ně bude jakýkoli pakt vyloučen tím spíš, že jsou obě ty země ve skutečnosti stejné, a nelze proto ustoupit před výtečností jedné, aniž by přitom byla učiněna újma slávy té druhé.

Zde se zastavme. Řeklo by se: dějiny Francie. Je zcela po právu humánnější zde evokovat je než dějiny Anglie, odsouzené převalovat se z Velkého na Malý konec vejce děkana Swifta.¹⁶

Zbývá pochopit, jaký schod a jaký žlab muselo S označujícího, viditelné zde ve tvarech plurálu,¹⁷ v nichž centruje svá přivítání za oknem, překonat, aby spočinulo lokty na ventilátorech, z nichž se sykotem jako horký a chladný vzduch vychází rozhořčení a opovržení.

Jedno je jisté: má-li být tato přístupová cesta vystižena Saussurovým algoritmem $\frac{s}{s}$ s jeho přepažením, nesmí v žádném případě obnášet žádné značení. Uvedený algoritmus je totiž výhradně čistou funkcí označujícího, a může proto tomuto přenosu vyjevit zas jedině určitou strukturu označujícího.

13 Obrat *débat nominaliste* sice může označovat i nominalistickou diskuzi (a takto jej někteří komentátoři chápou), běžněji se ale používá ve smyslu „terminologický spor, spor o pojmenování“.

14 Tj. (a) nehmotná, (b) nepodstatná.

15 Tj. být poloslepi; v orig. *n'avoir pas les yeux en face des trous*, zcela doslova „nemít oči před dírami“.

16 Odkaz na *Gulliverovy cesty*, I. část, 4. kapitola.

17 Tj. tvarech „hommes“ a „dames“.

Struktura označujícího — jak se to obvykle říká o jazyce — spočívá v tom, že je artikulován.

Tím se míní, že jeho jednotky, od nichž se vychází při rýsování jejich vzájemných překryvů a narůstajících úhrnů, podléhají dvěma podmínkám: musí vycházet z určitých nejzazších diferenčních prvků a musí se skládat podle zákonů určitého uzavřeného řádu.

Těmito prvky — v tom tkví zásadní objev lingvistiky — jsou *fonémy*, přičemž ovšem v rozmanitosti modulací, na niž se tento termín aplikuje, nesmíme hledat jakoukoli *fonetickou* stálost, nýbrž synchronní systém diferenčních spojení, nutných k rozlišení slov daného jazyka. Odtud je zřejmé, že v samotné promluvě bylo určitému esenciálnímu rysu souzeno přelít se do posuvných písmen, didotů či garamondů natěsnaných v minuskulích, která platně zpřítomňují to, co nazýváme literou, totiž bytostně lokalizovanou strukturu označujícího.

Druhou vlastností označujícího — skládat se podle zákonů určitého uzavřeného řádu — se stvrzuje nutnost topologického substrátu. Ten lze zhruba zachytit termínem „značící řetězec“, který obvykle užívám: kroužky, jež se v řetězku spojují do kroužku jiného řetězku tvořeného kroužky.

Toto jsou strukturální podmínky, jež určují řád přesahů vedoucích k ustavení označujícího až po jednotku bezprostředně nadřazenou větě (= gramatika) a řád úhrnů vedoucích k ustavení označujícího až po ustálenou frázi (= lexikum).

Zůstaneme-li v mezích, v nichž se tyto dva projekty s cílem uchopit užívání konkrétního jazyka zastavují, je snadno patrné, že měřítko pro veškerý výzkum značení zde udávají výlučně vzájemné korelace mezi označujícím a označujícím. Jasně to vyznačuje pojem *úzu* určitého taxému či sémantému: poukazuje ke kontextům, jež oproti dotýčným jednotkám stojí přesně o stupeň výš.

Jestliže se ale projekt gramatiky a lexika na jisté úrovni vyčerpává, nezakládá to důvod k domněnce, že za touto mezí význam vládne bez omezení. To by byla chyba.

Označující totiž ze své podstaty vždy anticipuje smysl tím, že v určitém ohledu stře svou dimenzi před sebou — jak to je patrné na úrovni věty, když je přerušena před významonosným termínem: Já nikdy..., Stejně je..., Možná ještě... Nedává smyslu o nic méně — ba ten je ještě naléhavější — díky tomu, že na sebe nechává čekat.

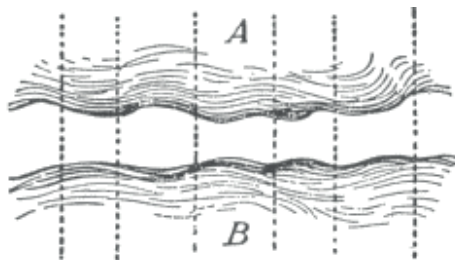
Je to však týž fenomén, jenž — krásnou jako Sulamitku, čistou jako poupě — zdobí a připravuje (přiváděje ji ke zjevnosti pouhým odstupem slůvka „ale“) černošku ke svatbě a nebožačku k vydražení.¹⁸

Lze tak říci, že smysl ve značícím řetězci *naléhá* (*insiste*), aniž by přitom kterýkoli z prvků řetězce *spočívá* (*consiste*) ve významu, jehož je v daném okamžiku schopen.

Vnucuje se tak představa neustálého skluzu označovaného pod znak — u Saussura ilustrovaná obrazem upomínajícím na dvojici zákrut vyšších a nižších vod v miniaturách rukopisů knihy *Genesis*.¹⁹ Dvojité plynutí, v němž se hranice tenkých proudů deště, vykreslená tečkovanými vertikálami, jež mají vymezovat segmenty korespondence, jeví jen velmi jemná.

18 Narážka na slavný verš ze začátku *Písň písni* (*Pís* 1,5: „Jsem černá, ale milostná, ó dcery Jeruzalémské“) a na ustálené rčení „chudá, ale poctivá“.

19 Viz *Gn* 1,6–7: „Rekl také Bůh: Buď obloha u prostřed vod, a děl vody od vod! I učinil Bůh tu oblohu, a oddělil vody, kteréž jsou pod oblohou, od vod, kteréž jsou nad oblohou. A stalo se tak.“

Veškerá zkušenost se tomu přičítá — a to mne v jisté fázi semináře o psychózách přimělo hovořit o „bodech probítí“,²⁰ jež si uvedené schéma vyžaduje, má-li být náležitě vzata v potaz dominance litery v oné dramatické transformaci, již může v subjektu provést dialog.

Byť však je linearita — již Saussure považuje pro řetězec hovoru, úměrně tomu, že je vydáván jen jedním hlasem, a úměrně horizontále, na níž se v našem psaní znamená, za konstitutivní — nutná, není dostačující. Do řetězce hovoru se otiskuje pouze co do jeho směru v čase, a dokonce je přijímána za významový faktor ve všech jazycích, kde [Petr bije Pavla] při inverzi termínů převrací i temporální vztah.²¹

Stačí však naslouchat poezii, což Saussure nepochybně činil,²² aby se nám ozvala polyfonie a ukázalo se, že veškerý hovor se vskutku řadí do několika osnov partitury.

Neexistuje žádný významový řetězec, jenž v sobě nedrží — jakoby zavěšeno na frázování každé ze svých jednotek — vše, co se artikuluje z relevantních kontextů, takříkajíc na vertikále tohoto bodu.

Tak dochází k tomu, že když naše slovo „strom“ (*arbre*) vezmeme ne již v nominální izolaci, nýbrž vztažené k jednomu z jeho frázování, uvidíme, že přepažení (*barre*) saussurovského algoritmu překračuje nikoli výhradně díky skutečnosti, že je jeho anagramem.

Rozložen do podvojného spektra svých samohlásek a souhlásek je totiž *arbre* s to vyvolat spolu s roburem a platanem významy, jež na sebe v naší flóře bere: významy síly a majestátu. Čerpá ze všech kontextů, v nichž je vzat v hebrejské části Bible, vztyčuje nad bezlistým pahorkem stín kříže. Pak se redukuje na velké Y, znak dichotomie, jenž — nebýt obrazu zdobícího erbovní schéma — by, ač zván „rodokmen“, stromu za nic nedlužil. Strome krevního oběhu, strome života v malém mozku, strome Saturna či Diany, sražené krystalky ve stromě zasaženém bleskem, zdaž je to vaše podoba, jež rýsuje náš osud v želvovině vydané ohni, či vaše záře, jež dává v nescíslné noci vystoupit této pomalé přeměně bytí na “Εν Πάντα²³ jazyka?

20 Ve smyslu čalounické techniky, kdy se potah probije k podložce a sepne knoflíkem. Pojem „*point de capiton*“ patří mezi ústřední pojmy Lacanovy psychoanalýzy.

21 Soudě podle místa ze *Seminářů*, kde Lacan ve shodném kontextu užívá shodný příklad, se míní změna slovesného způsobu z činného na trpný.

22 V poznámce doplněné v roce 1966 Lacan odkazuje na Saussurovu analýzu anagramů; srov. český překlad -Rukopisné poznámky o anagramu, přel. Tomáš Koblížek. *Svět literatury* 52, 2015, s. 206–215.

23 Tj. Jedno-Vše; narážka na Hérakleitův zlomek B 50 a na jeho výklad u Heideggera.

*Ne! říká Strom, Ne! říká v jiskření
své dokonalé hlavy,*

tyto verše lze — domníváme se — zaslechnout v alikvótách stromu stejným právem jako jejich opak:

*Leč bouře, ta právě tak obecně jedná s ní
jako se stéblem trávy.*

Tato moderní strofa²⁴ je totiž uspořádána podle téhož zákona paralelismu znaků, jakému podléhá primitivní slovanská bylina i nejrafinovanější čínská poezie.

Je to patrné na skutečnosti, že strom a tráva jsou vzaty ze stejného modu jsoucího, aby přijaly znaky protikladu mezi „říkat ‚Ne!‘“ a „jednat s“, a na tom, že prostřednictvím kategorického kontrastu mezi partikularismem *dokonalého* a *obecným* jeho redukce je v kondenzaci hlavy (*tête*) a bouře (*tempête*) dosaženo nerozeznatelného jiskření okamžiku věčnosti.

Někdo ale namítne: celé toto označující může působit pouze jakožto přítomné v subjektu. Přesně na to odpovídám předpokladem, že subjekt přešel na úroveň označovaného.

Není totiž podstatné, kolik toho subjekt ví.²⁵ (I kdyby byla slova PÁNI a DÁMY napsána v jazyce, který chlapeček a holčička neznají — takže jejich hádka by byla ještě výlučněji čistě verbálním soubojem —, byla by přece jen hotova přibrat význam.)

Tato struktura značícího řetězce odkrývá možnost, již mám, a to právě v té míře, nakolik je můj jazyk společný s jinými subjekty, jinými slovy, nakolik tento jazyk existuje: použít ho k označení něčeho *zcela jiného* než toho, co říká. Tato funkce promluvy zasluhuje vyzdvihnout více než ta, že promluva je přestrojením (nejčastěji nedefinovatelné) myšlenky subjektu: totiž funkce vytyčit místo tohoto subjektu v hledání pravdy.

Stačí, abych svůj strom zasadil do obratu *grimper à l'arbre* [„obalamutit“] či vrhl na něj ono posměšné světlo, jež popisný kontext dává slovu *arborer* [„předvádět, stavět na odív“], a již je vyloučeno, že bych se nechal uvěznit v jakémkoli, byť sebeoficiálnějším komuniké faktů; a znám-li skutečnost, jsem schopen dát jí — všem cenzurám navzdory — na srozuměnou *mezi řádky* výhradně oním označujícím, jež mohou tvořit mé akrobacie z větve na větev, provokativní až k burlesce anebo znatelné jen cvičnému oku, podle toho, zda chci být slyšen davem, nebo jen nemnohými.

Specificky značící funkce, jež je takto v jazyce vykreslena, má své jméno. Toto jméno jsme se v dětství naučili na poslední stránce mluvnice, kde už Quintiliánův stín — vplynuvší do jakéhosi fantóma kapitoly s úkolem předestřít závěrečné úvahy o stylu — jako by zrychloval hlas, hnán hrozbou, že bude navždy přerušen.

To jméno se nalézá mezi stylovými figurami — čili tropy, od nichž k nám přichází samo sloveso ‚nalézt‘ (*trouver*) — a zní *metonymie*.

24 Citát je z básně Paula Valéryho *Na platan* (*Au Platane*) ze sbírky *Charmes* (1922), česky též: „— Ne, odpovídá Strom. Ne! praví, zasršev / svou přenádhernou hlavou, / se kterou nakládá vesmírný vichru hněv / jak s obyčejnou travou!“ (Valéry, Paul: *Kouzla*, přel. Josef Palivec. Melantrich, Praha 1933, s. 13–16, zde s. 16).

25 Následují čtení *sache* z původní časopisecké verze namísto *cache* otiskčeného v *Écrits*.

Omezíme se na příklad, který tam pro ni byl podán: „*trente voiles*“ [„třicet plachet“]. Ten příklad v nás budil neklid tím, jak zde slovo „*bateau*“ [„lod“], které se v něm skrývá, jakoby zdvojovalo svou přítomnost (neboť samotným opakováním příkladu mohlo přibrat svůj obrazný smysl [totiž „kliše“]); a ten neklid obestíral [*voilait*] nikoli ty věhlasné plachty, ale spíše samu definici, již měly ilustrovat.

Část vzatá místo celku, usoudili jsme nakonec, nám — má-li se věc vzít doopravdy — nedává žádnou představu, jak vlastně chápat důležitost flotily, kterou má uvedených třicet plachet ohodnocovat: vždyť plavidlo s jedinou plachtou představuje ten nejméně obvyklý případ.

Z toho je vidno, že spojení plavidla a plachty leží právě a jen v označujícím a metonymie spočívá v tom, jak dané spojení udává *slovo místo slova*.

Označíme za metonymii první úbočí pole efektů, jež označující ustavuje proto, aby se v něm odehrával smysl.

Uvedme druhé úbočí. Tím je *metafora*. A hned udejme příklad: Quilletův slovník²⁶ se mi zdál vhodným zdrojem k vyhledání ukázky, na niž nepadne podezření, že by byla volena s postranními úmysly, a stačilo mi zde dospět k obecně známému verši Victora Huga:

Jeho snop neškuldil a nebyl nevráživý...²⁷

pomocí něhož jsem prezentoval metaforu ve svém semináři o psychózách.

Podotkněme, že moderní poezie a surrealistická škola nás přiměly k mohutnému kroku, když dokázaly, že pokud by se k podnícení poetické jiskry — jinými slovy k tomu, aby došlo k metaforickému stvoření — nevyžadovala co možná největší disparátnost označených obrazů, stálo by jakékoli spojení dvou označujících naroven s ustavením metafory.

Tato radikální pozice se samozřejmě zakládá na takzvané zkušenosti automatického psaní a k pokusům o tuto zkušenost by nikdy nedošlo bez ujištění, jehož se jejím průkopníkům dostalo z Freudova objevu. Poznnamenává ji však trvalá konfúze, neboť dotyčná nauka není pravdivá.

Tvůrčí jiskra metafory nevzplane zpřítomněním dvou obrazů, to jest dvou stejně aktualizovaných označujících. Vzplane mezi dvěma označujícími, z nichž jedno je nahrazeno druhým, jež zaujalo ve značícím řetězci jeho místo, přičemž skrytý znak zůstává přítomen skrze svou (metonymickou) souvislost se zbytkem řetězce.

Jedno slovo místo jiného, toť formule metafory, a jste-li básník, učiníte si z toho hru a vytvoříte souvislý proud, oslnivé tkanivo metafor. Dosáhne-li se navíc onoho efektu opilého dialogu, který pod uvedeným titulem sepsal Jean Tardieu,²⁸ pak jedině díky

²⁶ *Dictionnaire Encyclopédique Quillet*, vyd. Raoul Mortier. Aristide Quillet, Paris 1935.

²⁷ Jde o verš z Hugovy slavné básně *Booz endormi* ze sbírky *Le Légende des Siècles*; česky též v překladu Jaroslava Vrchlického: https://cs.wikisource.org/wiki/Spící_Booz.

²⁸ Odkaz na komickou jednoaktovku Jeana Tardieua (1903–1995) *Jedno slovo místo jiného*, jejíž princip vystihuje úvod hry: „Kolem roku 1900 — v době vskutku zvláštní — padla na obyvatele měst a hlavně na zámožné vrstvy zvláštní epidemie. Nebožáci postižení touto chorobou najednou brali jedna slova místo jiných, jako by je nahodile vytahovali z pytle. Nejpodivuhodnější ale je, že nemocní svou chorobu nevnímali a zůstali jinak duševně zdraví,

jím provedenému důkazu, že pro dokonale přesvědčující zpodobnění měšťácké komedie je jakýkoli význam radikálně nadbytečný.

Když Hugův verš dosvědčuje, že jakýsi snop není lakomý ani nevraživý, očividně nám to neskýtá sebemenší poučení, neboť nepřipadá v úvahu, že by snop tyto atributy více zasluhoval než nezasluhoval; vlastníkem jednoho i druhého atributu je — spolu se snopem — Boáz, jenž je uplatňuje při nakládání s ním, aniž by se s ním přitom o své pocity dělil.

Pokud snop odkazuje k Boázovi, a tak to přece je, děje se to tak, že ho nahradí ve značícím řetězci, právě na místě, jež ho — vyvýšeno zplanýrováním lakoty a nevraživosti — očekávalo. Od toho okamžiku však snop příslušné místo očistil od Boáze, nyní vyvrženého do temnot vnějšku, kde ho lakomství a nevraživost hostí v dolíku své negace.

Jakmile však takto jeho snop obsadil jeho místo, Boáz se na ně už nedokáže vrátit, tenké vlákno drobného slůvka ‚jeho‘, jež ho k místu přimyká, je o překážku navíc a spíná tento návrat s vlastnickým nárokem, jenž by Boáze vždy zadržel v lůně lakoty a nevraživosti. Sledujeme, jak se jeho deklarovaná velkodušnost zmenšuje na méně než nic štědrostí snopu, jenž, vzat z přírody, nezná naše omezení a naše odmítnutí a i ve svém kupení nepřestává podle našich měřítek rozdávat.

Jestliže se však v této hojnosti spolu s darem rozplynul i dárcе, stalo se tak proto, aby znovu povstal v okolí figury, již byl anihilován. Tím okolím je totiž záře plodnosti, zvěstující div, jež báseň oslavuje: příslib, jehož se starci dostane v sakrálním kontextu postupu k otcovství.²⁹

Právě mezi označujícím, jímž je vlastní jméno muže, a označujícím, které toto jméno metaforicky ruší, se tedy rodí poetická jiskra, zde v uskutečnění významu otcovství tím účinnější, že reprodukuje onu mytickou událost, jejíž pomocí Freud zrekonstruoval pouť otcovského tajemství v nevědomí každého muže.³⁰

Struktura moderní metafory je stejná. Výkřik

*Láska je oblázek, co ve slunci se směje*³¹

tak znovuvytváří lásku v dimenzi, již jsem mohl prohlásit za udržitelnou i přes její neustále iminentní skluz do preludu narcisistního altruismu.

Vidíme, že metafora sídlí právě v tom bodě, kde se v nesmyslu vytváří smysl, to jest v onom přechodu, o němž Freud odhalil, že — překročen opačným směrem — vyvolává ono slovo, jež je ve francouzštině „slovem“ par excellence,³² slovo, které nemá jinou starost než značit ducha³³ a ve kterém je zachyceno, že výsměchem znaku vyzývá člověk na souboj samotný osud.

ač přitom pronášeli navenek nesmyslné věty, a že i v nejprudší vlně náказы probíhala běžná konverzace zcela hladce, zkrátka že byl postižen jediný orgán: slovník.“

29 S Rút, již nechá paběrkovat na svých polnostech, Boáz posléze v manželství zplodí Obéda, děda Davidova.

30 Odkaz na Freudovu teorii otcovství ve spise *Totem a tabu*: muž se stává otcem tím, že eliminuje — zabíjí — vlastního otce, tím ho střídá a nahrazuje jej.

31 Autorem verše je Paul Éluard.

32 Totiž vtíp, „bonmot“.

33 Resp. duchaplnost, esprit; viz předchozí poznámku.

Avšak vraťme se k metonymii. Co v ní tedy člověk vlastně nachází, má-li to být něco více než schopnost obejít překážky společenské cenzury? Není v prezentaci této formy, jež své pole dává potlačované pravdě, inherentně očividná jistá služebnost?

S prospěchem si přečteme knihu, v níž se Leo Strauss — ze země, jež se stala klasičkou svou nabídkou azylu těm, kdo si zvolili svobodu — zamýšlí nad vztahy mezi uměním psát a perzekucí.³⁴ Strauss zde dotahuje k maximu sdílenou podstatu, kterou jsou umění psát a perzekuce spjaty, a dovoluje nám postřehnout ono cosi, jež zde prosazuje svou formu, v účinu, jímž pravda působí na touhu.

Zdaž ale již nějakou chvíli necítíme, že prošedše cesty litery, abychom dosáhli freudovské pravdy, hoříme, a její oheň zachvacuje vše.

Říká se, že litera zabíjí, duch oživuje. Nepopíráme to — vždyť jsme zde byli kdesi nuceni vzdát hold jedné vznešené oběti bludu, jenž tkví v prohledávání litery —, ale chceme též vědět, jak by duch žil bez litery. Nároky ducha by ale zůstaly nenapadnutelné, kdyby litera neprokázala, že to ona plodí veškeré účinky pravdy v člověku, aniž by se do toho duch mohl sebeméně vměšovat.

Toto odhalení učinil Freud a svůj objev nazval nevědomím.

Z francouzského originálu *L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud, I. Le sens de la lettre* (in týž: *Écrits*. Éditions du Seuil, Paris 1966, s. 495–509) přeložil Martin Pokorný.

³⁴ Jak Lacan upřesňuje v poznámce, míní zde Straussovu slavnou knihu *Persecution and the Art of Writing* (1952), psanou v USA.